

"שלמים מציון"

דברי תורה בפרשת השבוע בהלכה ובאגדה מתורתו של מורנו ורבנו
הגאון הגדול רבי שלום בן ציון פלמן זצוק"ל
פרשת מטות מסעי

בגדר קיום הנדר בשתיקת יום שמעו

"ושמע אביה את נדרה ואסרה אשר אסרה על נפשה וחזריש לה, וקמו נדריה וגו'." ואם חזריש יחריש לה אישה מיום אל יום וחקים את כל נדריה או את כל אסריה אשר עליה, חקים אותם כי חזריש לה ביום שמעו." (פרק ל' פסוק ה'–ט"ו).

של שתיקה ביום שמעו, שיסוד הדין שתיקה ביום שמעו מקיימת את הנדר הוא משום שעל ידי השתיקה כל יום שמעו, יש לנו גילוי דעתו של האב או הבעל שהוא רוצה לקיים את הנדר. ומזה יש ללמוד שאם עיקר ההקמה בשתיקה יום שמעו הוא מצד הגילוי דעת שהוא הסכים לנדר וקיימו, אם כן אם באמת קיים בפועל בלבד, צריך להיות שהנדר הוקם מיד ושוב אין אפשרות לבטלו ולהפך אותו.

ובדברי הר"ן הללו מפורש שההגדרה של שתיקה ביום שמעו היא שבשתיקה מונח מעשה קיום מצד האב או הבעל לנדר, שהשתיקה היא מגלה לנו את דעתם שהם מקיימים את הנדר, וזהו הקיום שמכוחו הנדר מקיים. ומשום כן לומד הר"ן מזה שרואים שבהקמת הנדר מועיל הקמה בלב, שהרי כל דין ההקמה בשתיקה ביום שמעו פועל מכח דברים שבלב, שהמחשבה הזו שמתגלה לנו אחרי יום שמעו שדעתם לקיים את הנדר היא מחשבה בלב, שהרי הם לא אמרו בפה שמקיימים את הנדר, אלא עצם הדבר שעבר יום שמעו ולא הפרו לנדר זה מוכיח שדעתם לקיים את הנדר ובכח זה הנדר מתקיים. וממילא יש ללמוד מזה שאם האב והבעל הקמו בפועל את הנדר מיד כששמעו, אלא שההקמה היתה בלב ולא בדיבור, שההקמה בלב תחשב להקמה. שמשתיקה ביום שמעו אנו למדים שדין ההקמה לא צריך להיות דווקא בפה, אלא מועיל גם בלב.

שתיקה המקיימת

ולכאורה, אם ההגדרה של שתיקה ביום שמעו שהנדר מתקיים, הוא רק שהתורה נתנה לאב ולבעל זכות הפרה ביום שמעו, וכיון שלא קיימו את זכותם ממילא הנדר מתקיים מצד עצמו. שבעצם הנדר של האשה מצד עצמו הוא נדר גמור, אלא יש לאב ולבעל זכות הפרה ביום שמעו, ואם לא הפרו ולא השתמשו בזכותם זו, נשאר הדבר שהנדר קיים מצד עצמו. אם כן דברי הר"ן תמוהים מאוד, שאי אפשר ללמוד מדין שתיקה ביום שמעו לדין ההקמה בלב, שבשתיקה ביום שמעו האב והבעל לא עושים שום מעשה בשביל לקיים את הנדר, אלא הנדר מתקיים מצד עצמו שכיון שלא השתמשו בזכותם להפך, ממילא הנדר קיים. אבל בהקמה, האב והבעל עושים מעשה בפועל כדי לקיים את הנדר, ומה ראייה מדין שתיקה ביום שמעו לדין ההקמה בלב.

אלא בהכרח שהר"ן לומד שההגדרה של שתיקה ביום שמעו כדברי התרגום יונתן, שההקמה של השתיקה היא מצד הכוונה של האב והבעל לקיים את הנדר, אם כן בכל שתיקה כל יום שמעו מונחת מחשבה חיובית לקיים את הנדר ובוזה הנדר מתקיים. ומעתה יש ללמוד מזה שאם בשתיקה ביום שמעו עיקר קיום הנדר נעשה מכח המחשבה שלהם לקיים את הנדר, אם כן רואים מזה שבר"ן ההקמה בלב נחשבת להקמה, וממילא אם בפועל יחשבו מחשבת ההקמה הנדר יתקיים מיד.

*

דברים שבלב בקיום בלב

הנה הרעק"א בגליון הש"ס הקשה על דברי הר"ן מה הראייה משתיקה ביום שמעו לדין ההקמה בלב, דבאמת גם לפי ההגדרה של הר"ן בשתיקה ביום שמעו שעל ידי השתיקה מוכח שהיה מעשה ההקמה מצד האב והבעל וזה מה שמקיים את הנדר, עדיין יש לחלק ולומר שאי אפשר ללמוד מזה לדין ההקמה בלב. משום שבהקמה בלב כל ההקמה היא רק דברים שבלב, ואין שום הוכחה שמוכיחה לנו כלפי חוץ שכך חשב בלבד, ועל כן ההקמה הזו היא בגדר דברים שבלב שאינם דברים, ולא חלה ההקמה. אבל

הנה בכל הפסוקים הללו במקום שכתוב שהנדר הוקם מכח "והחריש לה", שכאשר האב או הבעל שמעו את הנדר ושתקו, חל הנדר ואי אפשר שוב להפך אותו, בתרגום יונתן כותב בכל המקומות הללו שהשתיקה היתה מתוך כוונה לקיים את הנדר, שהאב או הבעל בשעה ששמעו את הנדר ושתקו, לא מדובר בסתם שתיקה, אלא מדובר בשתיקה מתוך כוונה לקיים את הנדר.

וז"ל התרגום יונתן בפסוקים לפי הסדר, "וישמע איבה ית נדרה וכל איסרה דאסרת על נפשה, ויתכוון וישתוק לה איבה, ויתקיימו כל נדרה וכל איסרה דאסרת על נפשה יתקיים וגו'. ואין בחר דאתנסיבת נדרת וישמע בעלה, וביומא דשמע יתכוון לקיימותהו וישתוק לה וגו'. ואין משתק ישתוק ומתכוון לה בעלה, מיומא דשמע ליומא חורן, ויתקיימו כל נדרה או ית כל איסרה דעלה, ובמשתוקיה קיים יתהוון ארום שתיק לה ביומא ואתכוון ולא שרינון ביומא דשמע".

מבואר בתרגום יונתן שההלכה הזו ששתיקה (של האב או של הבעל) ביום שמעו מקיימת את הנדר, מדובר באופן שהשתיקה באה מתוך כוונה לקיים את הנדר. דהנה בפשוטו היה מקום להבין את דין שתיקה ביום שמעו בצורה אחרת, שבעצם הנדר של האשה מצד עצמו הוא נדר שצריך לחול, אלא שהתורה נתנה לאב ולבעל זכות להפך את הנדר ביום שמעו, וכאשר שתק ביום שמעו ולא הפך, איבד את זכותו, וממילא הנדר קיים מצד עצמו. אבל לפי דברי התרגום יונתן שכותב שההלכה הזו ששתיקה ביום שמעו מקיימת את הנדר, מדובר באופן שהאב והבעל שותקים מתוך כוונה ומחשבה לקיים את הנדר, מוכח שלמד את דין שתיקה ביום שמעו באופן אחר, שאין זה רק ביטול זכות ההפרה, אלא עיקר הדין הוא שהשתיקה היא מה שפועלת לקיים את הנדר, ועל כן צריך שישתוק מתוך כוונה שמסכים לנדר, ומחמת כן יש כח בשתיקה לקיים את הנדר.

הקמה בלב

וכדברי התרגום יונתן מצינו בר"ן בנדרים בסוף פרק נערה המאורסה (דף ע"ט א'), שאמרו בגמרא שיש חומרא בהקמה יותר מהפרה, "שהשתיקה מקיימת, ואין שתיקה מבטלת. קיים בלבו קיים, הפר בלבו אינו מופר". [ההבדל בין שתיקה להקמה, הוא ששתיקה מקיימת את הנדר רק אם שתק בכל יום שמעו, ואילו ההקמה אם חקים את הנדר כששמעו הנדר התקיים מיד אפילו שעדיין לא עבר יום שמעו. וזהו מה שהגמרא אומרת בהמשך "קיים אין יכול להפך", שברגע שקיים את הנדר מיד הוקם הנדר ובטל ממנו הזכות להפך, אפילו שעדיין לא עבר יום שמעו].

מבואר בגמרא שבהקמה אם קיים בלבו קיים, שכדי להקים ולקיים את הנדר, אין צריך לומר את ההקמה בפה, אלא גם ההקמה בלב נחשבת להקמה.

והמקור לכך שהקמה בלב נחשבת להקמה, כתב הר"ן שהוא נלמד משתיקה ביום שמעו, וז"ל "ונראה בעיני דילפינן לה משתיקה דיום שמעו שהיא מקיימת, דטעמא מאי משום דכיון שעבר יום שמיעה ולא הפך גלי אדעתיה שהוא רוצה בקיומו של נדר, אלמא כל שבלבו לקיימו סגי, אלא דיהיב ליה רחמנא כל ההוא יומא להפרה משום דעד דערבא שמשא לא מוכח מידי שיהא רוצה לקיים דדלמא בחר הכי מפר לה, כיון דבחר דעתיה בלחוד אזלינן, ומינה דכל שקיים בלבו קיים לאלתר דהוה ליה כאילו עבר יום שמיעה".

מבואר בר"ן שההלכה של ההקמה בלב נחשבת להקמה נלמדת מההלכה

ההקמה תחול דווקא כשהיא בפה ולא כשהיא בלב. (ואפילו שאין בהקמה חיסרון של דברים בלב, כיון שאין זה סותר לדיבור ולמעשה, בכל זאת יש הלכה בנדר שאין הנדר חל אלא על ידי דיבור, ומשום כן יש לומר שההקמה לא תועיל בלב).

ולזה מביא הר"ן ראייה משתיקה ביום שמעו, שבשתיקה ביום שמעו אנו רואים שהשתיקה מקיימת את הנדר, שבוה ששתק כל יום שמעו, הרי הוא מגלה את דעתו ורצונו שהוא חפץ לקיים את הנדר, ובכח המחשבה שחושב לקיים את הנדר מתקיים הנדר, ואפילו שאינו מוציא בפה שום דיבור על ההקמה בכל זאת הנדר מתקיים במחשבה הזו בלבד שחושב לקיים את הנדר. ומעתה יש ללמוד מזה שהוא הדין לענין הקמה בלב, שהיא נחשבת להקמה, ואין הלכה שבהקמה צריך דווקא דיבור בפה. ובשתיקה אנו רואים שאפילו שהקמה היא כעין נדר, בכל זאת אין דינה כדיני נדר, ודווקא בנדר נאמרה ההלכה שנדר צריך לנודרו בפה, ואילו בהקמה אין הלכה שצריך דווקא דיבור אלא אפילו הקמה בלב נחשבת היא להקמה.

*

שותק על מנת למיקט

אמנם לכאורה יש לתמוה בעיקר הדברים שכתוב בתרגום יונתן ובר"ן בנדרים, שקיום הנדר בשתיקה ביום שמעו הוא בכח המחשבה שחושב לקיים את הנדר, וכאשר שותק כל יום שמעו ולא מפר את הנדר יש בזה גילוי דעת שהוא רוצה בקיומו של נדר, והדעת הזו שרוצה בקיומו של הנדר היא מה שמקיימת את הנדר. (ולא כמו ההבנה הפשוטה שבעצם הנדר הוא נדר מקויים מצד עצמו, אלא שהתורה נתנה לאב ולבעל זכות הפרה כל יום שמעו, ואם עבר יום שמעו ולא הפרו, בטלה מהם זכות ההפרה, וממילא הנדר מקויים מצד עצמו, ולא מצד מעשה מציינים).

ולכאורה קשה דהנה בגמרא בנדרים (דף ע"ח ב') מובא, "א"ר חנינא, השותק על מנת למיקט, מפר אפילו מכאן ועד עשרה ימים". והיינו שאם האב והבעל שותקו כל יום שמעו, אבל לא היתה להם כוונה לקיים את הנדר, אלא שותקו רק כדי לצער את האשה שתחשוב שבדעתו לקיים לה את הנדר, אבל באמת לא כיוונו לקיים את הנדר כלל וכלל, סובר רבי חנינא שכיון שלא התכוונו לקיים את הנדר ממילא הנדר לא מתקיים, ועדיין יש להם את זכות ההפרה על הנדר. ושיטה זו מתאימה מאוד עם סברת התרגום יונתן והר"ן, שכל ענין קיום הנדר בשתיקה ביום שמעו, הוא בכח זה שבשתיקה מונחת מחשבה חיובית לקיים את הנדר, והיא היא מה שמקיימת את הנדר, וממילא אם באמת לא היתה מצד האב והבעל שום מחשבה לקיים את הנדר אלא להפך הם חשבו במפורש שלא לקיים את הנדר, והשתיקה ביום שמעו לא היתה בתור כוונה לקיים את הנדר, אלא מסיבות אחרות, הרי הנדר לא התקיים, ואפשר עדיין להמשיך ולהפרו אפילו לאחר עשרה ימים.

אבל הגמרא מקשה על שיטת רבי חנינא, ולמעשה בסוף נשאר בתוכחתא שיש ברייתא שמוכח משם שלא כדבריו, וממילא להלכה לא פוסקים כרבי חנינא, אלא זכות ההפרה היא אך ורק ביום שמעו, ואם עבר יום שמעו ולא הפרו אפילו שלא התכוונו להקים את הנדר, והשתיקה היתה רק כדי לצערה או מחמת סיבות אחרות, הרי כיון שעבר יום שמעו הנדר התקיים ואי אפשר לשוב ולהפרו. וכך פסק הרמב"ם להלכה (הלכות נדרים, פרק י"ב הלכה י"ח), וכתב "שמע האב או הבעל ושותק כדי לצערה, אף על פי שלא היה בלבו לקיים נדרה, הואיל ועבר היום ולא הפר ולא בטל נתקיימו נדריה".

וצ"ע איך התרגום יונתן והר"ן יפרשו את ההלכה הזו, הלא לפי מה שנפסק להלכה כתוב בזה שקיום הנדר בשתיקה ביום שמעו הוא אפילו במקום שמצד האב והבעל אין שום כוונה לקיים את הנדר, שכל השתיקה היתה רק כדי לצערה ולא כדי לקיים, בכל זאת כיון שעבר יום שמעו ולא הפרו את הנדר, הרי הנדר מתקיים ובטלה מהם זכות ההפרה. ולכאורה להם על קיום הנדר ביום שמעו הוא רק מצד המחשבה החיובית שהאב מגלה בדעתו שחשוב לקיים את הנדר וכמו שמבואר בדברי התרגום יונתן והר"ן, אם כן קשה איך הנדר מתקיים בשתיקה כזו שאין בה שום מחשבה לקיים את הנדר.

ב' גדרים בשתיקה ביום שמעו

ונראה לומר דהנה בגמרא בנדרים (דף ע"ט א') מובא ברייתא, "ואם החרש יחריש לה אישה וגו', בשותק על מנת למיקט הכתוב מדבר. אתה אומר בשותק על מנת למיקט, או אינו אלא בשותק על מנת לקיים, כשהוא אומר כי החרש יחריש לה, הרי בשותק על מנת לקיים הכתוב מדבר, הא מה אני מקיים אם החרש יחריש לה אישה בשותק על מנת למיקט הכתוב מדבר". מבואר בגמרא שהסברא הפשוטה היא שכאשר כתוב בפסוק "כי יחריש לה" המשמעות בזה שדין קיום הנדר על ידי שתיקה ביום שמעו מדובר באופן כזה שהשתיקה באה מתוך מחשבה לקיים את הנדר. ואם השתיקה היא בלא מחשבה לקיים את הנדר אלא היא בגדר "שותק על מנת למיקט" - ששותק על מנת לצערה, ואין לו שום כוונה לקיים את הנדר, הרי אין זה בגדר שתיקה ביום שמעו שמקיימת את הנדר. משום שבאמת מעיקר הדין דין שתיקה ביום שמעו, הוא בגדר קיום נדר, וכדי לעשות קיום לנדר מוכרח שהשתיקה תבוא מתוך מחשבה ורצון לקיים את הנדר, ואז יש בכוחה לפעול את הקמת הנדר. ואילו שתיקה על מנת למיקט כיון שאין בזה רצון לקיים את הנדר, אין בכוחה לפעול הקמה לנדר.

אלא שלמעשה הגמרא דורשת מיתור הפסוק שגם שתיקה על מנת למיקט מקיימת את הנדר, וי"ל שבפסוק הזה לא נאמר גדר חדש לקיום הנדר בשתיקה

בשתיקה ביום שמעו, עצם הדבר ששתק כל יום שמעו ולא הפר את הנדר, הוא מוכיח ומגלה את דעתו לכולם שהוא מקיים ורוצה את הנדר, ובמקום שהמחשבה גלויה לכולם אין זה בגדר דברים שבלב ומשום כן ההקמה הזאת חלה. אולם במקום שקיום הנדר הוא בלב בלבד, ואין כלפי חוץ הוכחה לקיום הזה, הרי זה נשאר בגדר דברים שבלב שאינם דברים. וז"ל הרעק"א, "קשה לי הא קיי"ל דאף דדברים שבלב לא הוו דברים, מכל מקום היכא דמוכח וגלוי לכל הוי דברים כההיא דמברחת וכדומה, אם כן מה ראייה דבשתק כל יום השמיעה דאנו דנין דמוכח שהוא רוצה בקיומו של נדר וגלוי לנו כוונתו משום הכי הוי קיום, אבל בקיים בלבו שאינו גלוי לכל הוי ככל דברים שבלב דלא מהני, וצ"ע ג".

דברים שבלב שאינו סותר לדיבור ומעשה

ובדעת הר"ן שלומד שמועיל הקמה בלב מדין שתיקה ביום שמעו, מבואר שסובר שאין בהקמה חסרון של דברים שבלב, ולכן אפשר ללמוד את זה משתיקת יום שמעו. ובטעם הדבר שסובר שאין בהקמה שבלב את החיסרון של דברים שבלב, י"ל על פי דברי הרשב"א בקידושין (דף נ' א') שכותב שכל ההלכה שדברים שבלב אינם דברים נאמרה רק במקום שהדברים שבלב סותרים למעשיו ולדיבוריו, ובה כיון שכנגד הדברים שבלב ישנו דיבור ומעשה שמכחיש וסותר לדברים שבלב, על כן נאמרה ההלכה שדברים שבלב אינם דברים, שאי אפשר להכחיש דיבור ומעשה על ידי דברים שבלב שאין להם שום מציאות במציאות. אבל במקום שהדברים שבלב אינם סותרים לדיבור או למעשה, לא נאמרה ההלכה שדברים שבלב אינם דברים, ובלב באמת אפשר לפעול חלות וקנין אפילו על ידי דברים שבלב.

והרשב"א מיישב בזה את הקושיה מתרומה, דהנה בתרומה נאמר בפסוק "ונחשב לכם תרומתכם" שהתרומה ניטלת במחשבה, שאפשר להפריש תרומות ומעשרות על ידי מחשבה. והקשה הרשב"א אם דברים שבלב אינם דברים אם כן איך התרומה חלה במחשבה, ומצד שני אם רואים שהתרומה חלה במחשבה אם כן נלמד מכאן שדברים שבלב הם דברים, ומדוע יש מ"ד שסובר שדברים שבלב אינם דברים.

ועל כך מיישב הרשב"א את התירוץ שכל מה שאנו אומרים שדברים שבלב אינם דברים נאמר דווקא במקום שהדברים שבלב סותרים לדיבור או למעשיו, שבוה ההלכה היא שדברים שבלב אינם יכולים לבטל או להכחיש דבר שיש לו מציאות במציאות. אבל אם הדברים שבלב אינם סותרים לדיבור או למעשיו, הרי לכולי עלמא דברים שבלב הם דברים. וממילא בהפרשת תרומה הפרשת התרומה בלב אינה סותרת לשום דבר לא לדיבור ולא למעשיו, ועל כן יכולה ההפרשה לחול בכח דברים שבלב. אבל במקום שהדברים שבלב סותרים לדיבור או למעשיו אין שום הוכחה מתרומה שנאמר בזה שדברים שבלב הרי הם דברים, אלא בזה באמת דברים שבלב אינם דברים.

ומעתה לפי זה מיושבים דברי הר"ן שבהקמת הנדר בלב, אין ההקמה שבלבו מכחישה לשום דבר, שאין כאן לא דיבור ולא מעשה שמכחיש את ההקמה שעושה בלבו, ועל כן ההקמה שבלב דומה לתרומה שבוה לכולי עלמא דברים שבלב הם דברים. וממילא אי אפשר לומר שבהקמה יש חיסרון של דברים שבלב וכמו שהקשה הרעק"א, משום שכל החיסרון של דברים שבלב נאמר רק במקום שהדברים שבלב סותרים לדיבור ולמעשיו, אבל כאן בהקמה שאין זה סותר לדיבור או למעשיו, אין בזה חיסרון של דברים שבלב, אלא אפילו שההקמה בלב היא מועיל להחיל דין הקמה על הנדר.

דיבור בנדר

אלא שלפי זה יש להבין מדוע הוצרך הר"ן להוכיח את דין הקמה בלב מדין שתיקה ביום שמעו, איזה חיסרון יכול להיות בהקמה בלב שצריך להוכיח משתיקה ביום שמעו שמועלת הקמה בלב, הלא אם אין בהקמה חיסרון של דברים שבלב (כיון שאינה סותרת לדיבור ולמעשיו), אם כן איזה צד יש לומר שהקמה בלב לא תועיל עד כדי כך שצריך להוכיח משתיקה ביום שמעו שמועלת הקמה בלב.

ונראה לומר שבאמת הקמה שבלב כיון שאינה סותרת לדיבור ולמעשיו, ממילא אין בזה את החיסרון של דברים שבלב, אלא שעדיין יש צד לומר שאפילו שחיסרון של דברים שבלב אין בהקמה, בכל זאת יתכן שההקמה לא תועיל בלב. משום שבנדרים כתוב בפרשת כי תצא (דברים פרק כ"ג פסוק כ"ד) "מוצא שפתיך תשמור", שכדי להחיל חלות נדר צריך דווקא דיבור בפה, ואי אפשר להחיל חלות נדר על ידי דברים שבלב. וכן נפסק להלכה ברמב"ם בהלכות נדרים (פרק ב' הלכה ב') שכתב, "ואין הנודר נאסר בדבר שאסר על עצמו, עד שיוציא בשפתיו וכו'". ומעתה יש לדון ולומר כיון שהקמה היא כעין נדר, שההקמה הוא המקיים ומחיל את הנדר, אם כן יתכן שכשם שחלות נדר חל רק בפה ולא חל על ידי דברים שבלב, הוא הדין בהקמה, חלות ההקמה תחול דווקא על ידי דיבור בפה ולא על ידי דברים שבלב.

ויסוד הדברים הם על פי דברי הר"ן בנדרים (דף ס"ט א') שכותב על דברי הגמרא שיש שאלה בהקם, שלאחר שהאב או הבעל הקימו את הנדר יכולים הם להשאל על ההקמה ולבטלו, ומבאר הר"ן שהטעם שיש שאלה בהקמה הוא משום שההקמה כעין נדרא הוא, ועל כן כשם שבנדר יש שאלה הוא הדין בהקם יש שאלה. ומעתה יש צד לומר שהוא הדין לגבי דברים שבלב, כיון שבנדר צריך דווקא דיבור בפה ולא מועיל נדר בלב, הוא הדין לענין הקמה שהוא כעין נדר

יש לנו גילוי דעת שרוצה לקיים את הנדר, ושוב אין זה דברים שבלב, ועל כן המחשבה לקיים את הנדר מקיימתו. אבל בסתם הקמה ביום שמעו, כיון שאין שום גילוי דעת שכך חשב בלבו, ממילא ההקמה הזו היא רק בגדר דברים שבלב שאינם דברים.

ולפי הדברים הללו יש ליישב שבאמת גם בשתיקה ביום שמעו אין לנו גילוי דעת שבאמת רוצה לקיים את הנדר, שהרי לפי ההלכה נתחדש שגם בשותק על מנת למיטק הנדר מתקיים, ואם כן בסתם שתיקה יום שמעו אין הכרח שבאמת כיוון לקיים את הנדר. ובכל זאת כאשר שותק מתוך מחשבה לקיים את הנדר, חלות קיום הנדר חל מכח המחשבה שלו, כמו שרואים בגמרא שכך היא המשמעות הפשוטה של הפסוק. ומבואר בזה שבשתיקה ביום שמעו בעיקר הדין התחדש שהמחשבה מקיימת את הנדר, ואם כן יש ללמוד מכאן דין לענין הקמת הנדר שחלות ההקמה חלה במחשבה בלבד, ואין צריך לצורך זה דווקא דיבור.

דברי התרגום יונתן להלכה

אמנם בתרגום יונתן יש עדיין לתמוה, דהנה בתרגום יונתן כמעט בכל המקומות שכתוב בפסוק את דין שתיקה יום שמעו, הוא מוסיף את המילים "ומכוון לה" שהשתיקה היא מתוך כוונה לקיים את הנדר, ותמוה שהוא סותר בזה לדברי הגמרא שנוקטת להלכה (דלא כרבי חנינא) ששתיקה על מנת למיטק גם כן מקיימת את הנדר. וממילא אפילו ששותק שלא מתוך מחשבה לקיים את הנדר גם כן הנדר מתקיים.

וכל מה שנתבאר עד כה, שאפילו ששותק על מנת למיטק הנדר מתקיים, בכל זאת בסתם שותק מתוך מחשבה לקיים את הנדר הרי קיום הנדר חל מכח המחשבה. אבל בכל זאת למעשה, להלכה כיון שנתחדש שגם בשותק על מנת למיטק הנדר מתקיים, הרי גם שתיקה שלא מתוך מחשבה לקיים את הנדר מקיימתו. ומעתה תמוה איך התרגום יונתן תרגם בכל המקומות שהשתיקה שמקיימת את הנדר מדובר ששותק מתוך מחשבה וכוונה לקיים את הנדר, הרי למעשה ההלכה שגם בשותק על מנת למיטק שאין לו מחשבה לקיים את הנדר, גם כן הנדר מתקיים, וצ"ע.

א"ה, יש לציין שיש פסוק אחד שבו התרגום יונתן לא מוסיף את המילים הללו שהשתיקה היא מתוך כוונה, והוא בפסוק י"ב שנאמר בו "וישמע אישה והחריש לה לא היא אותה, וקמו כל נדריה וגו'", ובהו כתב בתרגום "וישמע בעלה וישתוק לה ולא כטייל יתה וגו' ויתקיימו כל נדרהא וגו'". ואולי התרגום סמך על מה שכתוב בפסוק הזה שיבאר ללמד על הכלל ששתיקה יום שמעו מועלת גם אם השתיקה לא באה מתוך מחשבה לקיים את הנדר, ועדיין צ"ע.

יום שמעו, ואין הגמרא חוזרת מההבנה הפשוטה כמו שהבינה עד כה ששתיקה יום שמעו הוא בגדר קיום לנדר (ועל כן צריך שישתוק מתוך כוונה לקיים את הנדר), אלא באמת בעיקר הדבר קיום הנדר בשתיקה יום שמעו הוא משום שהמחשבה לקיים הנדר היא מקיימת את הנדר. אלא ביתור הפסוק נאמרה עוד הלכה שגם אם לא כיוון בשתיקה לקיים את הנדר, אלא שתק מחמת סיבות אחרות, כיון שלמעשה שמעו את הנדר ושתק ולא הפר, הנדר מתקיים, ושוב אין לו זכות הפרה, ושכוח ההפרה מוגבלת ליום שמעו בלבד, ואם לא השתמש בזכות ההפרה ליום שמעו, הנדר מתקיים מצד עצמו אפילו שלא כיוון לקיימו. וממילא באמת עיקר דין שתיקה יום שמעו הוא דין שהשתיקה מקיימת את הנדר, ומשום כן צריך שהשתיקה תהא מתוך מחשבה לקיים את הנדר, אלא שנאמרה עוד הלכה שגם אם למעשה לא התכוון לקיים את הנדר, בכל זאת עצם המציאות שעבר יום שמעו בלא הפרה הרי זה מצד עצמו פועל קיום לנדר.

ולפי זה מיושבים דברי התרגום יונתן ודברי הר"ן, שההלכה ששתיקה ביום שמעו על מנת למיטק מקיימת את הנדר אפילו שלא כיוון לקיימו, אין זה סתירה לעצם הדין שאמרו שגדר קיום הנדר בשתיקה יום שמעו הוא מצד זה שהשתיקה מקיימת את הנדר (וממילא צריך שישתוק מתוך כוונה לקיים את הנדר), משום שבאמת בעיקר הדין גדר שתיקה יום שמעו הוא שהשתיקה מקיימת את הנדר כמו שרואים בגמרא שכך הוא ההבנה הפשוטה בפסוק. אלא שבפסוק נאמר עוד חידוש דין מסויים לשותק על מנת למיטק וכיוצא בזה, שגם אם לא כיוון לקיים את הנדר בכל זאת בעצם הדבר שעבר יום שמעו בטל ממנו זכות ההפרה וזה עצמו פועל מצד עצמו קיום לנדר. ודין זה הוא לא המהלך הרגיל של שתיקה יום שמעו, אלא גם אחרי החידוש הזה שגם בשותק על מנת למיטק הנדר מתקיים, נשאר הדין שהמלך הרגיל של שתיקה יום שמעו צריך להיות בדווקא על ידי שתיקה שמקיימת את הנדר, אלא שבכל זאת התחדש שגם אם השתיקה לא מקיימת את הנדר (ששתק על מנת למיטק) בכל זאת הנדר מתקיים.

וממילא התרגום יונתן והר"ן דברו על עיקר הדין של שתיקה יום שמעו, שהשתיקה מקיימת את הנדר מכח המחשבה שחושב לקיים את הנדר, ומזה הר"ן מוכיח את ההלכה שכדי לקיים את הנדר ביום שמעו הקמה בלב גם מקיימת את הנדר, ואין צריך דווקא דיבור בפה.

כל שתיקה נחשבת דברים שבלב

ולפי זה אפשר ליישב עוד ישוב על קושיית הרע"א בדברי הר"ן, דהנה הרע"א הקשה מה הראיה של הר"ן משתיקה ביום שמעו שהקמה בלב היא נחשבת להקמה (ואם הקים את הנדר בלבד אינו יכול לחזור ולהפר את הנדר, אפילו אם עדיין לא עבר יום שמעו), אולי דווקא בשתיקה ביום שמעו כיון ששתק כל היום

* * *

ימי בין המצרים

מובטחני בו שמורה הוראה בישראל

באה מידו יתברך, וכל האנשים הרעים היו שלוחים מהקב"ה, וכל קושי קטן כגדול היה מדוייק בדיוק עצום כפי הגזירה שגזר. אבל החכם האמיתי הוא מי שעומד ומתבונן בתוך הצרה, שהצרה היא רק מהקב"ה, וכל היתר הם שלוחים מהקב"ה, ואין להם שום כח עצמי. ולזה צריך חכמה גדולה להתבונן בזה שוב ושוב, עד שיכיר את האמת הזו ויחיה לאורה.

ומעתה רבי יהושע בן חנניה רצה לבחון את התינוק ולראות אם בעת הזו כשהוא בתוך בית האסורים, ובוודאי סובל שם סבל רב, אם הוא חכם שמכיר באמת הזו, ומבין שהצרה הגדולה שהוא בתוכה היא מהקב"ה, או שרואה רק את המקל שמכה וחושב שהגוי המכה הוא עושה את הצרה. ומשום כן עמד בפתח בית האסורים ואמר, "מי נתן למשיסה יעקב וישראל לבוזים?", ובהו חתן את חכמתו של התינוק שכניאה מה ישיב לו. וכאשר התינוק קם וענה מיד, "הלא ה' זו חטאנו לו ולא אבו בדרכיו הלוך ולא שמעו בתורתו", ולא תלה את הדבר במלכות רומי הרשעה, הבין מכך רבי יהושע שהתינוק הזה הוא לא סתם תינוק, שאין לו אלא את מה שענינו רואות, אלא מדובר כאן בתינוק בר מעלה גדולה באמונה שרואה את מעשי ה' והנהגתו בכל פרט ופרט שנעשה עימו. וממילא אם כבר עכשיו בעודו תינוק יש בו את המעלות הללו, שייד לומר עליו "מובטחני בו שמורה הוראה בישראל", ולא זו משם עד שנשבע שיפדהו בכל ממון פסוקים עליו, והשקיע ממון הרבה עד שפדהו.

בגמרא בגיטין (דף נ"ח א') מובא, "ת"ר, מעשה ברבי יהושע בן חנניה שהלך לכרך גדול שברומי, אמרו לו תינוק אחד יש בבית האסורים יפה עיניים וטוב רואי וקווצותיו סדורות לו תלתלים. הלך ועמד על פתח בית האסורים, אמר מי נתן למשיסה יעקב וישראל לבוזים? ענה אותו תינוק ואמר, הלא ה' זו חטאנו לו ולא אבו בדרכיו הלוך ולא שמעו בתורתו. אמר, מובטחני בו שמורה הוראה בישראל, העבודה שאיני זו מכאן עד שאפדנו בכל ממון שפוסקין עליו. אמרו, לא זו משם עד שפדאו בממון הרבה, ולא היו ימים מועטין עד שהורה הוראה בישראל, ומנו רבי ישמעאל בן אלישע".

ולכאורה יש להבין, מה רבי יהושע בן חנניה התפעל כל כך מהתשובה של אותו תינוק עד שאמר "מובטחני בו שמורה הוראה בישראל", ומשום כן השקיע בו ממון הרבה כדי לפדותו. הלא התשובה שהשיב התינוק לרבי יהושע היא לא תשובה שהוא חידש מעצמו שאפשר להתפעל מכך מחכמתו והבנתו, אלא זהו פסוק מפורש בישיעה, ורבי יהושע התחיל לקרוא את תחילת הפסוק והתינוק סיימו, שבישיעה (פרק מ"ב) נאמר "מי נתן למשיסה יעקב וישראל לבוזים הלא ה' זו חטאנו לו ולא אבו בדרכיו הלוך ולא שמעו בתורתו". ואם כן לא מובן מה ההתפעלות הגדולה של רבי יהושע מאותו תינוק שיועד להשלים פסוקים מפורשים מהנביא ישעיה.

אמונה בעת צרה וצוקה

ושמעתי לבאר, שבשעה שרח"ל קם מושל גוי אכזר שגזר גזירות קשות, המחשבה הראשונה היא שסיבת הסבל היא מכח הגוי האכזר, שהרי רואים בחוש שהוא באכזריותו גורם את כל הסבל הזה, ואילו הוא לא היה כאן, לא היה את כל הסבל הגדול הזה. אבל האמת האמיתית היא שאין שום כח ביד מי שיהיה לגרום לאחרים שום סבל, יהיה מי שיהיה, ואפילו מושל גדול שהכל בידו, בכל זאת אין לו שום כח כלפי אחרים לעשות מאומה. אלא שכאשר ישנם חטאים ועוונות, הקב"ה משתמש בו בתור שליח לייסר את החוטאים לשוב מעוונות. ואם הגוי האכזר הזה לא היה מושל, היו להקב"ה שלוחים אחרים לקיים את גזירתו, והרבה שלוחים למקום.

ובאמת יסוד זה הוא מקיף את כל החיים, וחובת האמונה היא להכיר ולדעת בכל מעשה ומעשה שנעשה עם האדם שהכל בא עליו בהשגחה פרטית ומדוקדקת מהקב"ה, והסיבות שנראות לעין שהם גרמו לו את התוצאה אלו הם רק שלוחים, והם לא הסיבה האמיתית לתוצאה. ואדם שזוכה לקבוע את היסוד הזה, כל החיים אצלו הם בצורה אחרת לגמרי, וזוכה לחיות בצורה עליונה ומרומת.

אלא אם כן נלחש לו מלמעלה

ובמדרש בקהלת (פרשה י' אות י"ד) כתוב, "אם ישך הנחש בלוא לחש, אמר ר' אבא בר כהנא לעולם אין הנחש נושך, אלא אם כן נלחש לו מלעיל. ואין הארי טורף, אלא אם כן נלחש לו מלמעלה. ואין המלכות מתגרה בבני אדם, אלא אם כן נלחש לה מלעיל".

וראים ומדרש שכל הכוחות שנראים בעולם ככוחות טבעיים הפועלים לפי טבעם, האמת היא שמצד עצמם אין להם כח לעשות מאומה, אלא הכל נעשה בהשגחה עליונה. ומה שנראה למראה העיניים כאילו והנחש נושך מצד עצמו, והארי טורף מצד עצמו, שכך הוא טבעם ומהותם, האמת היא שהם מצד עצמם

מבואר מדברי המדרש, שמיד כאשר הצדיקה עליה את הדין, והבינה שהגל שלקח את החלוק, לא היה במקרה מחמת אי זהירות וכדומה, אלא היה בהשגחה מהקב"ה מחמת עוונותיה, מיד הקב"ה סילק ממנה את מידת הדין ורמוז לים והוציא לה את כליה.

מלך על מקלו

והיסוד העיקרי הוא לדעת בכל זמן ובכל מצב, שהקב"ה הוא מי שמנהיג את העולם, והוא בורא ומנהיג את כל הברואים כולם, וכל מה שאדם מקבל מאחרים בין טוב ובין רע הכל בהשגחה מדוקדקת ובגזירת עליון. וממילא גם כשרח"ל באים על האדם זמנים קשים, אסור להתייחס אלא צריך להתחזק באמונה שהכל מידו יתברך ולהתפלל אליו שיוציאהו מאפילה לאורה, ובזכות זה ירחם עליו ה' ויראהו בישועתו.

ובגמרא בסנהדרין (דף כ' ב') מובא על שלמה המלך, "אמר ריש לקיש, בתחילה (קודם שנשא שלמה נשים נכריות, מלך אף על עליונים, רש"י) מלך שלמה על העליונים וכו', ולבסוף מלך על התחתונים וכו', ולבסוף לא מלך אלא על ישראל וכו', ולבסוף לא מלך אלא על ירושלים וכו', ולבסוף לא מלך אלא על מטתו וכו', ולבסוף לא מלך אלא על מקלו (שהשליכו אשמדאי מכסאו, רש"י) וכו'".

ושמעתי בשם מרן הגר"ח שמואלביץ זצ"ל, שדייק בלשון הגמרא "ולבסוף לא מלך אלא על מקלו", ודייק את הלשון "מלך" שגם בעת הזו שהשליכו אשמדאי מכיסאו, והיה הולך כאחד מין העניים, בכל זאת לא נפל ברוחו ולא התייאש, אלא התחזק במלכות על מקלו ותרמילו. שגם בעת הצרה והקושי שנפל מאיגרא רמא, לא התייאש והלך בהרגשה שהוא אבוד מכל וכל, ואין לו עוד מה לעשות בעולם, אלא המשיך לנהוג במלכות על מקלו, כלומר שהמשיך להחזיק במעלותיו ובדרגתו הנעלה כמו שהשיג בעודו מלך על כל העולם, והחזיק את המלכות על עצמו בלבד.

הלימוד מכל זה הוא שבכל המצבים אדם חייב להתחזק באמונה, ומכח זה להמשיך לעלות ולהתעלות, ולא ליפול ולהתייאש, והחזיק באמונה זה עצמו זכות שהקב"ה יוציאו לאורה.

אין להם שום כח לנשוק או לטרוף. אלא לפני כל נשיכה של הנחש ולפני כל טריפה של הארי, נלחש להם מלמעלה שיעשו כך. וכן כשוראים שהמלכות מתגרה בבני אדם, הסיבה האמיתית היא אך ורק משום שכך נלחש לה מלמעלה, ומה שנראה לעיניים שהם עושים כן מצד סיבה כזו או אחרת הכל טעות, אלא האמת היא שזה נעשה אך ורק בהשגחה עליונה, והרבה שלוחים למקום, והקב"ה משתמש עתה במלכות בתור שליח לקיים את גזירתו.

ומי שזוכר לפני שנים היה נשיא צרפת המושל דה גול, שבהתחלה היה אוהב ישראל גדול, ולפתע ביום מן הימים ללא שום סיבה נראית לעין הוא שינה את דעתו כלפי היהודים מהקצה אל הקצה. והיה בעולם רשע גדול מזה, ובארץ הפגיונו כנגדם, אבל שום דבר לא עזר. והפשט בזה לפי דברי המדרש הוא שבאותו הזמן נלחש לו מלמעלה שישנה את דעתו, ואחרי שכך נלחש לו שום דבר לא יעזור, יעשו מה שיעשו והוא מוכרח לעשות כפי הנלחש עליו מלמעלה.

רמז הקב"ה לים והוציא לה כליה

והנה בשעה שרח"ל באה על האדם צרה, והוא מתחזק ומאמין שהצרה והצער שבאו לו הם מיד הקב"ה שמענישו על עוונותיו, ומקבל את הדין באהבה, הרי זה עצמו סיבה שהקב"ה ירחם עליו ויכפר לו על עוונותיו ויציאהו מצרה לרווחה.

ומצינו דבר זה במדרש באיכה (פרשה א' אות מ"ט) וכתב, "מעשה במרים בת בייתוס נחתום, שנשבת ופדאה בעכו. זבין לה חלוק אחד, אולת למישטפיה בימא, אלא גלא ונסביה (היו קונים לה חלוק אחד, והלכה היא לכבסו במים, בא גל ושטפה, עץ יוסף). וזבין לה אוחרון, אולת למישטפיה בימא, ואתא גלא ונסביה (והיו קונים לה חלוק אחר, והלכה לכבסו במים ובא גל ושטפה ולקחה, ע"י). בעון עוד למיזבן לה אוחרין, אמרה להון הניחו לו לגבאי שיגבה את חובו (רצו עוד לקנות לה חלוק אחרת, אמרה להם הניחו לו להקב"ה שיגבה חובת עוונותי ממני, ומאחר שרצונו כך הוא שלא יהיה לי חלוק גם אני לא אקשה כנגדו ואקבל דינו באהבה, ע"י). כיון שצדיקה עליה את הדין רמז הקב"ה לים והוציא לה כליה".

אין לו תמורה

לעשות ביטוח לשיבה, אמר לו החזון איש שאם יביא את הצדיק הזה לשיבה (שבתחילה התגורר בירושלים, ולמד בישיבת מיר) הרי זה ביטוח לשיבה. וכשהוא התפלל בישיבה בתשעה באב, ראו עליו שבשעה שהתחילו לומר את הקינות, הוא פרץ בבכי מר, ובמשך זמן רב בכה וביכה. והרגישו אצלו את האבלות על חורבן הבית, שהיא אבלות חושית על דבר שהיה ואיננו, ואין זה רק אבלות חיצונית.

יש להוסיף בהקשר זה עוד מעשה מהצדיק רבי אלעזר זצ"ל, שסיפרו רבי יצחק מאיר קרלנשטיין זצ"ל (אביו של המגיד הנודע, רבי ראובן קרלנשטיין זצ"ל), שרבי אלעזר היה בדרך כלל מתפלל במנין שבביתו של החזון איש, ובשבת אחרי התפילה היה מוסר שיעור קצר בהלכות מתוך הספר "חיי אדם", ובשבת אחת למד את ההלכה שכונה בברכה ראשונה בתפילת שמונה עשרה מעבכת את התפילה, ומי שהתפלל את כל התפילה ולא כיוון בברכה ראשונה לא יצא ידי חובתו. וחזר ברגש רב כמה וכמה פעמים על דברי החיי אדם שכתב (כלל כ"ד סעיף ב'), "ברכה ראשונה נקראת אבות, שמזכירין בה אבות. וצריך ליזהר הרבה לכונן בה פירוש המלות, כי מצד הדין אם לא כיון באבות צריך לחזור ולהתפלל. אך בזמן הזה בעוה"ז קרוב הדבר שגם בפעם שניה לא יכוין, ולכן אין חזרין. על כל פנים נשמע מזה גודל החיוב וכו'".

ואמר ר"מ קרלנשטיין שאחרי ששמעו את הדברים יוצאים מפי רבי אלעזר כבזו התרגשות והתפעלות, שוב לא היה שייך להתפלל בלי לבונו, דבריו שיצאו מלב טהור וקדוש נכנסו כל כך עמוק בלבבות עד שלא היה שייך שלא לקיימם.

הצדיק רבי אלעזר זצ"ל היה מסתיר את עצמו מאוד, וכלפי חוץ כמעט ולא ראו עליו שום דבר מיוחד, אבל המתבוננים ראו גם ראו כי איש קדוש הוא. ופעם לאחר שראו עליו כמה דברים מופלאים, נגשו אליו כמה בחורים ושאלוהו, מהי הדרך להתעלות בתורה וביראת שמים.

ובתחילה רבי אלעזר ניסה כדרכו להתחמק מתשובה, ולבסוף השיב "אם תלמדו טוב את הפרק הראשון של מסילת ישרים, ותחזרו עליו 10 עד 50 פעמים, מובטח לכם שתתעלו באמת בתורה וביראת שמים". (ממך המשגיח הגר"ד סגל שליט"א).

רבי אלעזר הסתלק לבית עולמו בכ"ה מנחם אב תשכ"ג, ובה נחקק על מצבתו בבית החיים "זכרון מאיר" בבני ברק (סמוך לצינונו של מרן המשגיח הגרא"א דסלר זצ"ל), פ"ג, צדיק נשגב מופלא ונסתר, משרידי בעלי המוסר ובני עליה שבדור הקודם, כולו חסד והצנע לכת, חי כל ימיו באהלה של תורה, לא פסק פומיה מגירסא, הרביץ תורה ומוסר באופן מופלא לרבים. הרב ר' אלעזר ב"ר מנחם מנדלוביץ זצ"ל, מסלנט ליטא. ויש להוסיף מדברי מרן הגר"י אדלשטיין זצ"ל, שאמר שמסתבר כי מקום ציונו, הוא בכלל קברי צדיקים, אשר התפילות מתקבלות שם ביותר.

בימי בין המצרים היה רגיל הגרב"צ זצ"ל לספר מה שסיפר מרן מפוניבז', הגרי"ש כהנמן זצ"ל, בהספד על אמו – אמו של הרב מפוניבז' היתה גרה בתל אביב וכאשר נפטרה הלוויה עברה דרך ישיבת פוניבז', והרב הספידה. ובהספד סיפר מעשה בעשיר גדול שהיה בביתו סט צלחות מיוחד במינו, הן מבחינת הטיב והן מבחינת המראה החיצוני. העשיר מאוד התכבד בצלחות הללו, ובכל הזדמנות חגיגית ביקש שיוגשו בשולחן מאלו הצלחות.

והנה ביום מוזימים נשברה אחת מהצלחות והיה חסר בשלמות של הסט. כאשר הדבר נודע לעשיר הוא הצטער על כך רבות, וכמה פעמים הזכיר את אובדן הסט כולו מכח שבירת הצלחת ההיא.

בני ביתו לא הבינו על מה הצער הגדול הזה, הרי בהשקעה מועטת אפשר לקנות צלחת חדשה ולהשלים את הסט כמו שהיה, ואם בחנויות כבר נגמר המלאי, אפשר לעשות הזמנה מיוחדת מהמפעל, ותוך זמן קצר הצלחת החדשה כבר תהא בבית. ובעיקר שאביהם הלא עשיר גדול הוא, וההוצאה שישקיע בקניית הצלחת, כמעט ואיננה נחשבת אצלו להוצאה, אם כן על מה ולמה הוא מצטער, מדוע אינו נותן הוראה לאחד מעובדיו שיומין את הצלחת. העשיר שראה את בני ביתו בפליאה על כך, ביאר להם את צערו, ואמר שהמפעל שמייצר את הצלחות הללו סגר את שעריו כבר לפני כמה שנים, ושוב אי אפשר להשיג כאלו צלחות. אפשר לקנות צלחות אחרות במפעלים אחרים, אבל צלחות ברמה כזו כמו שהיו מציירים במפעל הקודם, אין להשיג. ועל כך הצער שאבד לו עתה כל הסט הנפלא הזה ואין שום אפשרות להשיבו. כך המשיך הרב מפוניבז' והספיד זצ"ל, באמרו שמעלות כאלו כמו שהיו באמו אי אפשר כבר להשיג היום, וכאשר היא נפטרה, אבדן המעלות הללו הוא אובדן נצחי ששוב אי אפשר לראות כאלו מעלות בעולם, ועל כך הצער הגדול בפטירתה.

והגרב"צ היה מביא את הדברים הללו בהקשר לימי בין המצרים, ימי אבלות על חורבן הבית, שיש להתבונן ולהבין שהצער הגדול והאבלות הארוכה על חורבן הבית, הוא בעיקר על אובדן המעלות העליונות שהיו בזמן בית המקדש, ואי אפשר יותר להשיגם. וכאשר היה בית המקדש, שרתה השכינה בכלל ישראל, והיו כולם במעלות עליונות ונשגבות ובקדושה ובטהרה עלאית, וכל זה אבד בחורבן הבית, ואיננו, שאי אפשר לשוב ולהשיג את אותם המעלות עד אשר ישוב ויבנה בית המקדש במהרה בימינו. ולזה יש להתבונן בימים הללו, ובכח זה ימי האבלות לא יהיו ימי אבלות חיצונית בלבד, אלא אבלות פנימית, ועל אבלות כזו אמרו חז"ל "כל המתאבל על ירושלים, זוכה ורואה בשמחתה".

בדרכי הצדיקים

הוסיף הגרב"צ וסיפר על הצדיק הגאון רבי אלעזר מנדלוביץ זצ"ל, שהיה אחד מהצדיקים הנסתרים שהביא הרב מפוניבז' לשיבה, אשר מרן החזון איש זצ"ל העיד ואמר עליו "כי חצי עולם עומד בזכותו". וכאשר הרב מפוניבז' רצה